

PŘÍRŮSTEK K FONDU RANĚ GOTICKÉ ARCHITEKTURY V PRAZE

MIROSLAV KOVÁŘ

Nález dvou raně gotických článků v Praze na Starém Městě byl učiněn při archeologickém výzkumu. Zlomky zazděné do novověké zdi jsou dalšími z řady dokladů stavební aktivity v Praze (nejspíše) v průběhu 2. poloviny 13. století. V blízkém sousedství ústředního pražského prostoru – Staroměstského náměstí – mohou pocházet z kostela sv. Mikuláše nebo z měšťanského domu U Věže, náležejícího mocnému rodu Velflovců.

ADDITION TO EARLY GOTHIC ARCHITECTURAL FUND IN PRAGUE

Two early Gothic fragments were discovered in the Old Town of Prague during an archaeological excavation. Fragments built into a post medieval wall broaden the evidence of building activity in Prague (probably) during the second half of the 13th century. The vicinity of the central Prague area – the Old Town Square – indicates the origins from St. Nicholas' Church or the townhouse U věže, belonging to the mighty Velflovic family.

Klíčová slova — Praha – architektura – raná gotika – architektonické detaily

Key words — Prague – architecture – early Gothic – architectural detail

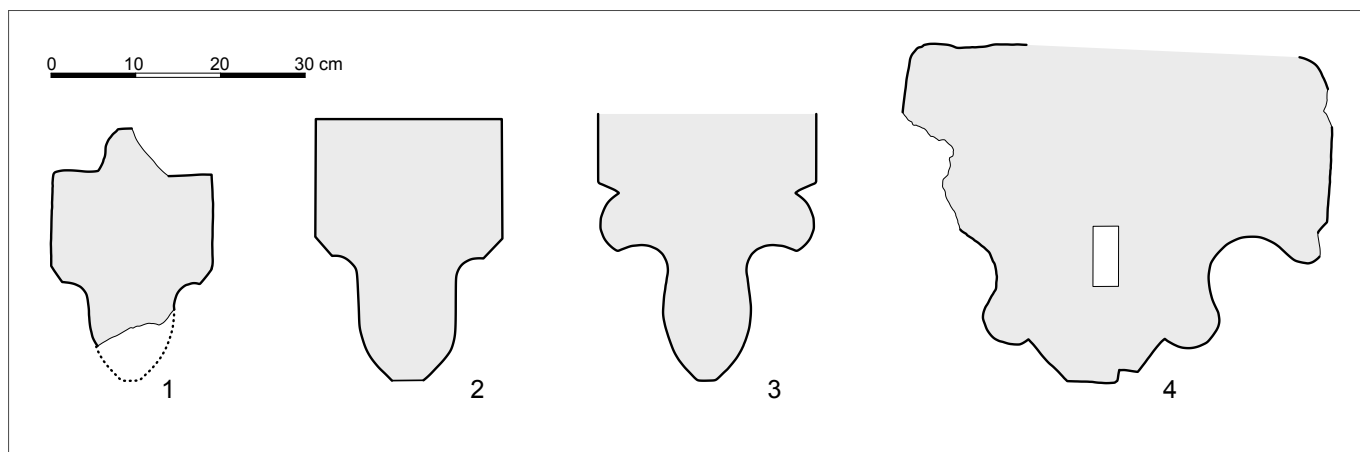
Výklad dějin středověké architektury není podáván jen na základě dosud stojících staveb, ale v posledních desetiletích vystupuje do popředí význam výzkumu staveb zcela zaniklých nebo pouze jejich zbytků. A i ten, jak se ukazuje, může přinášet cenné plody poznání či přinejmenším zajímavé podněty k diskusi. Zacílení na tento druh objektů a artefaktů je důležitý i proto, že v řadě případů dochází k jejich zániku či přinejmenším zapomnění.

Příspěvek je věnován nálezům dvou raně gotických architektonických detailů (obr. 1: 1, 4), k němuž došlo při záchranném archeologickém výzkumu prováděném společností Labrys, o. p. s., v Pařížské ulici 3, čp. 1074, v Praze 1 na Starém Městě pražském v roce 2013.¹ Prvky nebyly nalezeny v původní poloze. Byly druhotně využity jako stavební materiál v novověké zdi domu,² jenž byl nahrazen novostavbou z počátku 20. století v asanačním prostoru Starého Města.

První z prvků (obr. 1: 1) představuje fragment opukového klenebního žebra, jemuž byla bohužel odlomena špička. Hmoty žebra je tvořena kvadratickým jádrem, na které navazovaly výžlabky přecházející plynule v táhlý prut. Ten má v zachované části protažený tvar bez zesílení, jaké známe u žebíru hruškové profilace. Důležitý je zachovaný detail přechodu mezi jádrem žebra a čelním prutem. Není totiž tvořen výrazným hlubokým výžlabkem, ale pouze mělkým probráním. Vlastní prut, pokud lze z fragmentu soudit, měl vejčitou profilaci. V domácím fondu raně gotických žebíru nacházíme v případě jednoduchých tvarů vejčitých a hruškových především profilace, kde výžlabek mezi jádrem a vlastním prutem zasahuje hlouběji do hmoty profilu, případně je ostře nasazen (cf. MENCL 1953, 270 a tab. II. na s. 271). Taková řešení však příliš neodpovídají našemu nálezu. Přesto příklady obdobného řešení jako v našem případě můžeme u nás nalézt. Připomenout lze prvek ze souboru dislokovaných raně gotických prvků na hradě Zvíkov (obr. 1: 2), který do literatury uvedli J. VARHANÍK a J. ZAVŘEL (1986, 65 a obr. na s. 69 – profilace vlevo). Zlomek žebra, společně s dalšími kusy, byl datován obecně do 13. století (VARHANÍK/ZAVŘEL 1986, 65). Na Zvíkově nalezená vejčitá žebra jsou spojována s klenbami slavného arkádového ochozu paláce (VARHANÍK/ZAVŘEL 1989, 457), vyrůstajícího ve druhé stavební fázi v době vlády krále Přemysla Otakara II. (např. KUTHAN 1994, 515, 516). Jiným – patrně dosud podrobněji nepublikovaným – volně srovnatelným příkladem je fragment žebíru klenby zaklenuté prostory po severní straně střední síně v patře západního paláce hradu v Horšovském Týně (obr. 1: 3). Její současná klenba je sice výsledkem obnovy z roku 1905, avšak výběhy žebíru jsou originální (MENCLOVÁ 1972, 264). Dokončení výstavby raně gotických částí hradu bylo již dříve datováno do doby kolem roku 1270 (MENCLOVÁ 1972, 273), či do 60. let 13. století (kaple; DURDÍK 1998, 229). Novější literatura klade výstavbu jižní části západního paláce hradu v rozsahu věže, průjezdu a dvou přízemních

1 Za souhlas k publikaci materiálu jsem zavázán Mgr. Milanu Kuchaříkovi.

2 Zpracování výzkumu není ukončeno, takže není k dispozici přesné vyhodnocení nálezové situace. Přesto je zřejmé, že zdívo, ve kterém byly prvky zazděny, není středověkého stáří.

místností do první stavební fáze hradu z 2. poloviny 13. století (DURDÍK/KRUŠINOVÁ 1986, 138; DURDÍK 1998, 221). Rozvrh přízemí v zásadě opakuje i patro se zmíněnou prostorou.

Obecně lze uvést, že forma klenebních žebér vejčité profilace prošla dlouhým vývojem. Uplatnila se již v období přelomu 1. a 2. čtvrtiny 12. století ve Francii (ve formě zaostřeného prutu podložného pásem; ENLART 1920, 488) a kolem roku 1200 se takové profilace prutů, tedy i žebér, začaly uplatňovat i v německé architektuře (MÜLLER 1948, 768). Vejčitý tvar žebra formálně předchází hruškovému tvaru. Jednou z prvních staveb, kde se uplatnila hruškově profilovaná žebra, je loď francouzské katedrály v Amiens vyrůstající od roku 1220 a střední loď bonnského Münsteru (1220–1230; NUSSBAUM 1994, 29 a pozn. 74 na s. 335).

Druhým prvkem (obr. 1: 4; 2; 3) je fragment opukového raně gotického okenního ostění celkem běžného typu. Ostění je profilováno na každé straně výžlabkem přecházejícím v čelní klínový útvar. Výška zachovaného dílce ostění činí 30,5 cm.

Volně srovnatelné příklady známe v našem materiálu například z oken zvíkovské hradní kaple budované v době vlády Přemysla Otakara II. a z hradní kaple na Bezdězu vybudované patrně na sklonku 13. století, tedy ze staveb 2. poloviny 13. století. Podstatné je, že vnitřní oblé pruty, kterými bylo ostění kružbového³ okna obohaceno v klasické gotice, přecházejí

Obr. 1. Tabulka architektonických detailů. 1 – Praha 1-Staré Město, čp. 1074, Pařížská ulice 3; fragment raně gotického opukového žebra (rekonstrukce nosu vejcovce je hypotetická); 2 – hrad Zvíkov; profilace raně gotického klenebního žebra (podle VARHANIK/ZAVŘEL 1986, 69); 3 – Horšovský Týn, hrad; profilace žebra prostory v patře západního křídla (zaměřil M. Kovář, 2016, překreslil M. Semerád, 2018); 4 – Praha 1-Staré Město, čp. 1074, Pařížská ulice 3; fragment raně gotického okenního ostění (zaměřil M. Kovář, 2010, překreslil M. Semerád, 2018).

Obr. 2. Praha 1-Staré Město, čp. 1074, Pařížská ulice 3. Fragment raně gotického opukového ostění po vyzvednutí ze sekundární pozice (foto M. Kovář, 2013).

Obr. 3. Praha 1-Staré Město, čp. 1074, Pařížská ulice 3. Pohled na ložnou plochu raně gotického ostění po vyzvednutí ze sekundární polohy (foto M. Kovář, 2013).

3 Podstatnou stavbou pro rozvoj kružbových oken byla katedrála v Remeši (např. HAAS 1980–1981, 1289, 1290).

ve výžlabek navazující části ostění, čímž vznikl jednotný profil. Tyto formy a sjednocující tendence jsou příznačné pro okenní ostění klasické gotiky (výstižně MENCL 1960, 192, 193).

Otázkou zůstává, s jakou stavbou můžeme nalezené kvalitní architektonické prvky spojovat. Nejbližší stavbou, odkud by mohly uvedené prvky pocházet, s předpokládaným raně gotickým původem (DRAGOUN 2002, 179) a předcházející románskou stavební fází (SEDLÁČKOVÁ 1944, bez paginace [s. 2]), je kostel sv. Mikuláše. V písemných pramenech je poprvé zmiňován k roku 1273 (např. MAJOR/MAJOR 1916, 4; výtah z pramenů viz BOHÁČ 2001, 29), ve středověku měl k němu podací právo měšťanský rod Olbramoviců (MAJOR/MAJOR 1916, 4; SEDLÁČKOVÁ 1944, bez paginace [s. 3]). Jeho středověká podoba je zachycena v ikonografickém materiálu, např. na Sadelerově rytině nebo na listině nalezené v báni stávajícího barokního kostela (tento pramen využil již BAUM 1874, 315). Autorem listiny byl řeholník Benedikt Kottas (BAŤKOVÁ 1996, 100), jehož jméno bylo dříve uváděno v podobě Maur Kotaš (SEDLÁČKOVÁ 1944, bez paginace [s. 3]).

Středověký kostel byl trojlodní bazilikou o pěti polích (BAUM 1874, 315) s jihozápadní věží (např. LÍBAL 1983, 179), případně dvojvěžím (BAŤKOVÁ 1996, 97), a bez zřetelného presbyteria. Před stržením byla jeho hlavní loď pokryta prejzy a boční lodi břidlicí (BAUM 1874, 315). Z existence opěrných pilířů se vyvozuje, že kostel byl raně gotickou stavbou (HERAIN 1904, 59), které husitské bouře příliš neuškodily (BAUM 1877, 53). První výraznou přestavbou prošel kostel mezi lety 1650–1660, kdy došlo k výstavbě empor do bočních lodí a úpravě oken. Zásadní stavební změny se předpokládají po požáru v roce 1689 (MAJOR/MAJOR 1916, 8). V místě nově vyrůstá klášter slovanských benediktinů. Vrcholně barokní výstavba je prezentována zejména stavbou nového benediktinského konventu a opatství s kaplí (SEDLÁČKOVÁ 1944, bez paginace [s. 4, 5]). Po dostavění konventu (VILÍMKOVÁ 1986, 128) nahradila středověký kostel barokní novostavba, s jejíž výstavbou se započalo v roce 1732 (např. VILÍMKOVÁ 1978, 426; 1986, 128), v jádru byla dokončena v roce 1735.

Z možných starších středověkých staveb lze dále připomenout i zbořený dům čp. 27 „U věže“ (TOMEK 1891, 130), který se nacházel západně od zmíněného kostela sv. Mikuláše (LÍBAL 1983, 179) a severně od fary (HERAIN 1904, 60).⁴ Přirozeně nelze opomenout ani další stavby, například vzdálenější klášter cyriáků s kostelem sv. Kříže (čp. 886/I), jehož demolice v roce 1890 proběhla před výstavbou objektu s nálezem popisovaných článků.

Určení zdroje kvalitních a působivých raně gotických architektonických prvků z okolí staroměstského kostela sv. Mikuláše zůstává úkolem pro další výzkum.

LITERATURA

- BAŤKOVÁ 1996 — Růžena BAŤKOVÁ: heslo Kostel sv. Mikuláše. In: Pavel Vlček et al., Umělecké památky Prahy : Staré Město, Josefov. Praha 1996, 97–100.
- BAUM 1874 — Antonín BAUM: Kostel a klášter sv. Mikuláše v Starém městě Pražském : Poznámky stavitelské a dějepisné. Památky : Listy pro archaeologii a historii 9 (1871–1873), 1871/3 (vyd. 1874), 315–316.
- BAUM 1877 — Antonín BAUM: Ze „zápisní knihy kostelníkův“ chrámu sv. Mikuláše na Starém městě pražském z XV. a XVI. věku. Method 3, 1877/4–5, 51–54.
- BOHÁČ 2001 — Zdeněk BOHÁČ: Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech : Pražský archidiakonát. P. Boháč / R. Šimůnek (eds), Praha 2001.
- DRAGOUN 2002 — Zdeněk DRAGOUN: Praha 885–1310 : Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha 2002.
- DURDÍK 1998 — Tomáš DURDÍK: Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha 1998.
- DURDÍK/KRUŠINOVÁ 1986 — Tomáš DURDÍK / Lenka KRUŠINOVÁ: K počátkům a středověké stavební podobě hradu v Horšovském Týně – Zu den Anfängen und der mittelalterlichen Baugestalt der Burg in Horšovský Týn. Archaeologia historica 11, 1986, 127–142.
- ENLART 1920 — Camille ENLART: Manuel d'archéologie française I : Architecture religieuse. Seconde partie. Période française dite gothique, style flamboyant, renaissance. Paris 1920².
- HAAS 1980–1981 — Walter HAAS: Fenster. In: Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte. Bd. VII. München 1980–1981, 1289, 1290.
- HERAIN 1904 — Jan HERAIN: O bývalé klášterní budově slovanských Benediktinů při chrámu sv. Mikuláše na Starém městě Pražském. Zprávy komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek král. hlav. města Prahy I. Praha 1904, 59–70.

4 O rozrodu předního pražského měšťanského rodu Velflovičů, jemuž náležel dům čp. 27/I, viz MUSILEK 2013.

- KUTHAN 1994 — Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců : Města – hrady – kláštery – kostely. Vimperk 1994.
- LÍBAL 1983 — Dobroslav LÍBAL: Architektura. In: Praha středověká. (= Čtvero knih o Praze), Emanuel Poche (ed.), Praha 1983, 165–356.
- MAJOR/MAJOR 1916 — Jaroslav MAJOR / Antonín MAJOR: Nový chrám vojenské posádky u sv. Mikuláše na Starém Městě Pražském. Praha 1916.
- MENCL 1953 — Václav MENCL: Tvary gotických žeber v české gotické architektuře. Zprávy památkové péče 11–12, 1951–1952 /9–10 (vyd. 1953), 268–281.
- MENCL 1960 — Václav MENCL: Vývoj okna v architektuře českého středověku. Zprávy památkové péče 20, 1960/5–6, 181–232.
- MENCLOVÁ 1972 — Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady I. Praha 1972.
- MÜLLER 1948 — Wolfgang W. MÜLLER: Birnstab. In: Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte. Band II. Stuttgart–Waldsee 1948, 768–770.
- MUSÍLEK 2013 — Martin MUSÍLEK: Příběh tří Mikulášů od Věže : Příspěvek k otázce jejich totožnosti – Die Geschichte der drei „Mikuláš od Věže“ (Nikolaus vom Turm) : Ein Beitrag zur Frage ihrer Identität. Staletá Praha 29, 2013/1, 2–15.
- NUSSBAUM 1994 — Norbert NUSSBAUM: Deutsche Kirchenbaukunst der Gotik. Darmstadt 1994².
- SEDLÁČKOVÁ 1944 — Ema SEDLÁČKOVÁ: Kostel svatého Mikuláše na Starém Městě pražském. Praha 1944.
- TOMEK 1891 — Václav Vladivoj Tomek: Dějepis města Prahy VIII. Praha 1891.
- VARHANÍK/ZAVŘEL 1986 — Jiří VARHANÍK / Jan ZAVŘEL: K morfologii a petrografii raně gotické výstavby hradu Zvíkova – Zur Morphologie und Petrographie des frühgotischen Aufbaus der Burg Zvíkov. Památky a příroda 11, 1986/2, 65–71.
- VARHANÍK/ZAVŘEL 1989 — Jiří VARHANÍK / Jan ZAVŘEL: Nové nálezy architektonických článků z 13. stol. a jejich fragmentů na hradě Zvíkově – Neue Funde der architektonischen Teilen vom 13. Jh und ihrer Fragmente an der Burg Zvíkov. Památky a příroda 14, 1989/8, 457–462.
- VILÍMKOVÁ 1978 — Milada VILÍMKOVÁ: Marginalia k architektonické tvorbě 1. poloviny 18. století : Kryštof Dienzenhofer, Jan Blažej Santini, Kilián Ignác Dienzenhofer – Marginalia zum architektonischen Schaffen der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts : Christoph Dienzenhofer, Giovanni B. Santini, K. I. Dienzenhofer. Umění 26, 1978/5, 414–436.
- VILÍMKOVÁ 1986 — Milada VILÍMKOVÁ: Stavitelé paláců a chrámů : Kryštof a Kilián Ignác Dienzenhoferové. Praha 1986.

ZUSAMMENFASSUNG

BEITRAG ZUM BESTAND DER FRÜHGOTISCHEN ARCHITEKTUR IN PRAG

Der Autor bringt eine kurzgefasste Mitteilung vom Fund von zwei gotischen Architekturgliedern – einer oval profilierten Gewölberippe und eines frühgotischen Gewändes – aus der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts herbei. Beide Glieder wurden 2013 bei der archäologischen Forschung in der Pařížská Str. Nr. Konskr. 1074/I in Prag 1-Altstadt (Labrys, g.G.) erworben. Man fand sie außerhalb ihres ursprünglichen Kontexts; das beschränkt ihren Aussagewert. Die oval profilierte Rippe und das gotische Gewände lassen sich wohl in das dritte Viertel des 13. Jahrhunderts datieren; der Beitrag präsentiert Argumente dafür. Die Architekturglieder mögen hypothetisch mit der Bautätigkeit in der Altstädter St.-Nikolauskirche zusammengehangen sein, die bis ins 17. Jahrhundert die Pfarrkirche war. Es ist jedoch auch nicht ausgeschlossen, dass die Baudetails sogar vom Haus des Prager bedeutenden Patriziergeschlechts Velflovic haben stammen können – aus dem heute verschwundenen Haus Zum Turm, das an Stelle der Nr. Konskr. 271/I stand.

Abb. 1. Tabelle der Architekturdetails: **1** – Prag 1-Altstadt, Pařížská Str. Nr. Konskr. 1074/3, Fragment der frühgotischen Plänerrippe (mit hypothetischer Rekonstruktion der Profilnase); **2** – Zvíkov (Klingenberg, Bez. Písek), Burg, Profil einer frühgotischen Gewölberippe (nach Varhaník-Zavřel 1986, S. 69); **3** – Horšovský Týn (Bischofsteinitz, Bez. Domažlice [Taus]), Burg, Profilierung einer Rippe im Obergeschossraum des Westflügels (abgemessen vom Autor, 2016, Überzeichnung M. Semerád, 2018); **4** – Prag 1-Altstadt, Pařížská Str. Nr. Konskr. 1074/3, Fragment vom frühgotischen Fenstergewände (abgemessen vom Autor, 2010, Überzeichnung M. Semerád, 2018).

Abb. 2. Prag-Altstadt, Pařížská Str. Nr. Konskr. 1074/3. Fragment vom frühgotischen Plänergewände nach Herausnahme aus der sekundären Lage (Foto Autor, 2013).

Abb. 3. Prag-Altstadt, Pařížská Str. Nr. Konskr. 1074/3. Lagerfläche des frühgotischen Gewändes nach der Herausnahme aus der sekundären Lage (Foto Autor, 2013).

Übersetzung von Jindřich Noll

Mgr. Miroslav KOVÁŘ, Ph.D., archeolog, stavební historik, kovismirek@seznam.cz
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Praze, Na Perštýně 12, CZ-110 00 Praha 1